

نقش اسراف در فروپاشی بنیان خانواده

ملوک مجدمی^۱

چکیده

موضوع تحقیق حاضر، نقش اسراف در فروپاشی بنیان خانواده با گرایش اسلامی و جایگاه خانوادگی است. اسراف به معنی خروج از مرز اعتدال در هر کار است، یعنی تجاوز کردن از مقداری که حکمت اقتضا می کند. اسراف یک اصل همگانی است و یکی از عواملی که موجب اسراف می شود، این است که متأسفانه از پیامدهای سوء آن بی خبر هستیم. پرداختن به این موضوع در خانواده ها از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا با رعایت اعتدال در خانواده جامعه نیز از مفسد اخلاقی و اجتماعی در امان خواهد ماند. و اهمیت این موضوع از اینجا مشخص می شود که خداوند در قرآن وائمه نیز در احادیث خود به این موضوع اشاره می کنند که اسراف را به عنوان یک رویکرد ضد هنجاری شناسایی و مورد تحلیل قرار داده اند و با اشاره به ابعاد مختلف و مصادیق و موارد گوناگون و آثار زیان بار آن در دنیا و آخرت از مؤمنان می خواهند که خود را از آن رهایی بخشند. در این مقاله با بهره گیری از آیات و روایات به روش توصیفی، تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای و بهره گیری از سایت های معتبر جمع آوری شده که با بیان موضوعاتی چون مفهوم و آثار اسراف، علل اسراف و انواع آن و ارائه راهکارهایی برای جلوگیری از اسراف تا حدودی مردم را با آثار سوء این عمل آشنا سازیم.

کلید واژه: اعتدال، اقتصاد، تبذیر، فقر، فساد، قناعت

مقدمه

مسئله ی اسراف و هدر دادن منابع در رفتار مصرفی، مسئله ای بنیادی است که ناشی از فقدان حاکمیت عقلانی و منطق اخلاقی و اقتصادی در عملکرد افراد و خانواده هاست با توجه به اینکه دین مقدس اسلام بهره برداری مشروع از نعمتهای الهی و زیبایی های زندگی را مباح و روا می داند و اسراف و زیاده روی را حرام و ناروا می داند و این بدان جهت است که مسلمان بر تناسب امکانات و توانایی و کارایی خود، در برابر جامعه مسئولیت دارد قهر از اجرای مسئولیت و تعهدات اجتماعی خود باز می ماند و از این رهگذر بر پیکر جامعه ضربه می زند، از آنجا که اسراف مند اعتدال و میانه روی است و شامل همه کارهای نظری و عملی انسان می شود و صرفه جویی و مصرف درست یک فرهنگ است که باید به همه اقشار جامعه آموزش داده شود ملتی که صرفه جویی را به عنوان یک فرهنگ داشته باشد هیچ وقت محتاج هیچ کس نخواهند شد و همیشه روپای خودشان خواهند ایستاد.

به همین دلیل در کتابهای مانند «چرا؟ اسراف» از عباس رحیمی و «تجمل و اسراف» از محمد علی شاه آبادی و «راهکارهای دوری از گناه (اسراف)» از عزیز الله حیدری. وجه تمایز این اثر با دیگر آثار این است که این تحقیق بصورت اختصاصی نقش اسراف در فرو پاشی بنیان خانواده را مورد پژوهش قرار داده و این در صورتی است که در دیگر آثار به بررسی دیگر جنبه های اسراف پرداخته شده است. این پژوهش با هدف بررسی نقش اسراف در فرو پاشی بنیان خانواده نگاشته شده است؛ سوال اصلی این تحقیق این است که: «اسراف چه نقشی در فروپاشی بنیان خانواده دارد؟ و از جمله سؤالات فرعی «آیا اسراف سبب غفلت از یاد خدا می شود؟ اسراف چه آثار و پیامدهای دارد؟

این پژوهش در پی آن است که به این سوالات پاسخ داده که نقش اسراف در فروپاشی خانواده قرار

دهد.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم اسراف

اسراف مصدر باب افعال است، از ثلاثی مجرد (سَرَفَ) یعنی تجاوز کردن از اندازه و اعتدال. اسراف در لغت به معنای خروج از مرز اعتدال در هر کار است و در اصطلاح عملی است خارج از حدود و موازین شروع و معقول باشد. از این رو مصرف زمان و عمر، مال و ... در مسیر نادرست اسراف نامیده می شود. امام علی (علیه السلام) در روایتی می فرماید: بهترین نوع مصرف را اسراف می دانند.^۱

پس اینکه در نظام صحیح هر گونه تجاوز از حد، موجب فساد و از هم گسیختگی می شود و به تعبیر دیگر سر چشمه فساد، اسراف است و نتیجه اسراف فساد. تبذیر در اصل از ماده «بذر» و به معنی پاشیدن دانه می آید و به تعبیر دیگر تبذیر از گناهان کبیره به معنای تباه کردن اموال در غیر جای استحقاق خودش است تبذیر زیر مجموعه اسراف تبذیر بی جهت مصرف کردن چیزی را گویند که علت عاقلانه و خرد مندانه نداشته باشد مثل آنکه چوبی را بی جهت بسوزاند. ولی اسراف بیش از اندازه مصرف کردن است. بنابراین اسراف معنای نزدیکی با تبذیر دارد به این تفاوت که اسراف، بیشتر زیاده روی در مصرف است؛ ولی تبذیر، هدر دادن مال و اتلاف آن، همچنین گستره اسراف، تمام افعال آدمی را در بر می گیرد در حالی که گستره تبذیر، اختصاص به امور مالی دارد. هر چند در روایت ها گاهی در یک معنا به کار می روند.^۲

۲- انواع اسراف

اما در حرمت اسراف و مذموم بودن آن هیچ بحث و حرفی نیست ولی کلام در این است که چگونه تشخیص دهیم که زیاده روی کرده ایم و اسراف نموده ایم و یا قدم به میانه و اعتدال گزاردیم. امام علی (علیه السلام) راه تشخیص و تمییز آن را به ما نشان داده و برای تشخیص اسرافکار ۳ نشانه ذکر می کنند: «آنچه در شأنش نیست خریداری می کند، آنچه در شأنش نیست می پوشد و آنچه در شأنش

^۱ - فرهنگ بزرگ جامع نوین، سیاح، ج ۱، ص ۶۵۹.

^۲ - سلطانی، تکامل در پر تو اخلاق، ج ۱، ص ۱۵۵.

نیست می خورد» مهم ترین عامل شناخت اسرافکار و غیر اسرافکارشأن و موقعیت اقتصادی فرد است و چنانچه وسایلی را که فرد استفاده می کند فراخور حال وی باشد اسراف نبوده و در غیر این صورت اسراف است.^۱

حال بعد از شناختن فرد مسرف و غیر مصرف به انواع اسراف می پردازیم:

۲-۱- کمی و کیفی

گاه اسراف در کمیت مصرف است، یعنی بیش از مقدار مورد نظر مصرف کردن. گاه نیز در کیفیت مصرف تحقق پیدا می کند. بدین معنا که مصرف از نظر کمی، بیش از حد نیاز نیست. مانند پوشیدن لباس مهمانی که برای حفظ آبرو در منزل^۲.

۲-۲- کارهای خیر

برخی از روایات دلالت دارند که در کارهای نیک، اسراف نکوهیده نیست. مانند آنچه از پیامبر (صلی الله علیه وآله) نقل شده که می فرماید: «در اسراف خیری نیست و در کارهای خیر، اسراف نیست». در روایتی دیگر از امام علی (علیه السلام) آمده است: اسراف در هر چیزی ناپسند است، مگر در کارهای خیر.

اما بی تردید مقصود از این روایت، این نیست که انسان حق دارد همه اموال خود را به بهانه نیکی کردن به دیگران ببخشد، و خود و خانواده خویش را به فقر و فلاکت بیندازد^۳.

۲-۳- لوازم زندگی

تأمین و تهیه وسایل و ابزار زندگی در حد نیاز و نیز مخارج حفظ و تعمیر آنها از مصارف ضروری زندگی محسوب می شود و از موارد مجاز برای صرف مال است. گرچه از نظر اسلام استفاده معقول از نعمت الهی مطلوب و تأکید شده است؛ حتی ایجاد گشایش و رفاه نسبی برای خانواده و نزدیکان و اکتفا نکردن

^۱ - ابن بابویه، الخصال، ج ۱، ص ۱۲۰.

^۲ - کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۶۵.

^۳ - خوانساری، شرح، جمال خوانساری بر غرر الکلم و در الکلام، ج ۴، ص ۲، ص ۸۶.

به حداقل نیز برای عموم مجاز و پسندیده می باشد ولی افراط در زیبا سازی و هدف قرار گرفتن رفاه و آسایش در زندگی و به دنبال آن خوش گذرانی و عیاشی بی حد و مرز نکوهش شده است و پیامدهای فردی و اجتماعی نامطلوبی به دنبال دارد. بعضی از افراد مدام به بالاتر از خود می نگرند و می خواهند از آنها کمتر نباشند و به شأن خود و اقتصاد خانواده توجهی نمی کنند لذا گرفتار اسراف شده به همین علت مدام در قرض و پریشانی به سر می برند و این را نمی دانند که اگر مطابق دستورات شرع به زیر دستان خود که در امور دنیا از آنها پایین ترند بنگرند زندگی دچار تشویق و اضطراب نخواهد داشت^۱.

۲-۴- موقعیت اجتماعی

از آنجا که اسلام توجه زیادی به انسان و شرافت افراد بشر دارد، به حفظ شخصیت و حیثیت اجتماعی او نیز اهمیت داده است و اجازه داده تا شخصی برای حفظ آبروی خویش در اجتماع به مقدار لازم از ثروت خود بهره ببرند و حتی در بسیاری از احادیث، ثروتی که در این راه مصرف شود به عنوان بهترین مال معرفی شده است و در موارد زیادی انسان دچار اشتباه می شود و خود را دارای موقعیتی فرض می کند و سپس ممکن است برای حفظ آن اعتبار موهوم، به ولخرجی ها و ریخت و پاش هایی دست بزند و خود را از حریم عفاف و تقوا خارج نماید و تمامی این ها را به حساب حفظ آبرو بگذارد^۲.

۲-۵- سایر موارد

نیازمندیهای شخصی و خانوادگی و اینگونه احتیاجات منحصر به آنچه گفته شد نیست و موارد دیگری هم وجود دارد: از قبیل ازدواج و تشکیل خانواده، مسافرتها، تحصیل دانش، بهداشت و تأمین سلامتی، تفریحات سالم و مانند آن که با ملاک های بدست آمده در قسمت های قبل به تأکید اسلام بر ضرورت رعایت و توجه به آنها و نیز به اندازه مجاز مصرف مال در راه آن پی برد. امیر المؤمنین فرمودند: «اسراف را رهنده و میانه روی در پیش گیر و امروز به یاد فردا باش و از مال به اندازه ضرورت نگه دار و اضافی آن را برای روز نیازمندیت پیش فرست» در این قسمت امیر المومنین تأکید بر میانه روی و پرهیز از

^۱- موسوی کا شمری، پژوهش در اسراف، ص ۱۹۰.

^۲- انصاری، محمد علی، ص ۶۵.

دلش به سوی همان کارهایی که قبلاً داشت کشیده می شود، آری، این چنان اعمال که اسرافگران و مفرطان در تمتع به زخارف دنیوی دارند، در نظرشان زیبا جلوه می کند، آنقدر زیبا که جانب ربوبیت پروردگار را به کلی از یاد می برند، و به فرضی هم که کسی آنان را یاد آوری کند. اصلاً از یاد خدا روی برمی گردانند همچنین این اسرافگران و منکرین معاد علت انکارشان این است که شیطان اعمال زشت آنان را در نظر آنان زینت داده، در نتیجه دلهایشان آن به سوی آن اعمال کشیده شد، به طوری که جایی برای یاد خدا در آن نماند و قهراً خدا از یادشان رفت».

۱۰- تباهی اخلاق

از پیامدهای زشت اسراف، به خصوص زیاده روی در صرف مال در خوشگذرانی و لهو و لعب، فساد اخلاق است؛ زیرا اگر انسان به خوشگذرانی عادت کند، برای تأمین هزینه آن می کوشد تا مال بدست آورد و چون راه های حلال وصول به مال محدود است به راه های ناسالم مثل ربا، رشوه، اختلاس و دزدی دست می زند بلکه گاهی به مرحله آدم کشی هم می رسد. این روند در تمام سطوح خانواده، اجتماع و دولت صادق است.^۱

و کلام آخر در مورد اسراف آن است که خداوند در سوره مؤمن آیه ۴۳ مسرفین را یاران آتش خوانده است یعنی اسرافکار عاقبتی جز جهنم ندارد. اولی جهنمی که در دنیا به واسطه گرفتاری در دام فقر و پریشانی و دست نیاز به سوی دیگران بردن برای خود درست کرده است و دیگری جهنمی که به واسطه اطاعت نکردن از فرمان خداوند در آخرت برای خود مهیا نموده است. تدبیر در این آیه نشان می دهد اسراف موجب زیان رساندن به مال انسان و از بین رفتن آن در مدت زمانی کوتاه می شود و همچنین زندگی انسان را به جهنمی از فقر و نداری و تلاش بیهوده برای به دست آوردن آنچه از دست داده است مبدل می کند، پس بیاییم با استفاده درست از نعمت های الهی جزء اسرافکاران قرار نگیریم که یکی از عوامل اسراف وجود فرهنگ نامناسب در میان مردم است که با فرهنگ سازی و گسترش آموزه های دینی برای جلوگیری از مفاسد اخلاقی و اقتصادی می توان از اسراف جلوگیری کرد و همچنین اسراف نکردن اگر به عنوان یک ارزش در جامعه قلمداد شود دیگر ریخت و پاش ها و زیاده روی ها در مصرف

^۱ - طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۰، ج ۲۲، صص ۲۹ و ۲۸.

کردن به این راحتی امکان پذیر نخواهد بود. همچنین از عوامل کاهش اسراف انتخاب الگوی مناسب در شیوه زندگی است.

نتیجه

مسئله نقش اسراف در فروپاشی بنیان خانواده از مسائل بسیار مهم در تمام حیطه های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است که تاکنون به خوبی آشکار شد که شخص مصرف هم به خود ستم می کند و هم به مردم، زیرا که از حد قوامی و اعتدال تجاوز می کند. یعنی در داشتن و مصرف، افراط

می ورزد زیرا که آنچه را که حق مصرف آن را ندارد به مصرف می رساند و این هم ظلم فردی است و هم ظلم اجتماعی. و آشکار است که آنچه انسان اسرافکار مصرف می کند می تواند وسیله رفع نیازهای اصلی و حیاتی مردمان دیگری باشد، پس خوراکی که بیش از اندازه می خورد یا از سفره او نمیخورده به جای می ماند می تواند شکمهای گرسنگان را سیر کند. و آنچه برای گرم نگه داشتن کاههای خود و اتاقهای فراوان آنها به مصرف می رسانند، می تواند برهنگان و خانه بدوشان را در شبهای سرد زمستانی گرم کند. بلکه این خود حق آن ها است که بنا بر احادیث به دست مسرفان تضییع می شود اگر در زیباسازی و مانند آن افراط صورت گیرد به دنبال آن عیاشی و خوش گذرانی پدیدار خواهد شد و افراد جامعه از یاد خدا غافل گشته و اسیر مظاهر دنیا می گردند و به جای شکرگذاری و استفاده معقول از نعمتها، روحیه لذت طلبی و رفاه زدگی در آنها اوج می گیرد. از نظر اسلام حیات دنیوی و رفاه، زمانی معقول است که برای تأمین سعادت اخروی و کسب رضایت حق تعالی قرار گیرد که در نتیجه اسراف خود ضد اعتدال و میانه روی است و شامل همه کارهای نظری و عملی انسان می شود، خود باوری بیش از اندازه نسبت به توان خویش و دیگری، پرخوری، پرخواهی، پر حرفی، زیاده روی در بذل و بخشش مال و خارج شدن از حد انسانیت و افراط در هرکاری می باشد آیات قرآن بسیاری از صفات انسانی را که موجب می شود او به گناه دست زند، به عنوان امری اسرافیه مورد بررسی و تحلیل قرار داد. و از آن بازداشته است که اسراف در حوزه اخلاق فردی و اجتماعی این است که شخص صفاتی را در خود پدید آورد که وی را از حالت اعتدال و میانه روی بیرون برد که برخی از این صفات مانند تکبر، بخل و مانند آن می باشد.

منابع و مآخذ

✽قرآن

الف) کتب فارسی

- ۱- الهام نیا، وفا، اخلاق اقتصادی، بی چا، بی جا، بی تا.
- ۲- انصاری، محمد علی، زندگی بدون اسراف، نور السجاد، ۱۳۸۷.
- ۳- فرهنگ فقه فارسی، مؤسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، بی چا، بی جا، بی تا.
- ۴- معرفت اقتصاد، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (رحمه الله علیه)، بی چا، بی جا، بی تا.
- ۵- ویسی، غلامرضا، آسیب شناسی خانواده، بی چا، بی جا، بی تا.
- ۶- یوسفیان، نعمت الله، احکام اقتصادی خانواده، بی چا، بی جا، بی تا.

ب) کتب عربی

- ۷- ابن بابویه، محمد باقر، الخصال، تهران: کتابچی، چاپ اول، ۱۳۷۷.
- ۸- طباطبایی، محمدحسین، تفسیر المیزان، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۶.
- ۹- قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
- ۱۰- کلینی، محمد یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
- ۱۱- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، تهران: کتابخانه مسجد ولی عصر، چاپ اول، ۱۳۶۴.

ج) مقالات

- ۱۲- جوادی زنگی، سحر، مقاله اسراف در نظام اقتصادی خانواده ۱۳۹۰.

۱۳- خوانساری، محمد بن حسین، شرح جمال خوانساری بر غررالکلم و دررالکلم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶.

۱۴- پایگاه حوزه، دفتر تبلیغاتی اسلامی حوزه علمیه قم، بی تا.

۱۵- رسولی محلاتی، هاشم، غررالکلم و درالکلم آمدی (ره)، بی جا، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۶.

۱۶- سلطانی، غلامرضا، تکامل در پرتو اخلاق، قم، ۱۳۷۲.

۱۷- سیاح، احمد، فرهنگ بزرگ جامع نوین، بی جا، بی تا.

۱۸- محمدی ری شهری، محمد، الگوی مصرف از نگاه قرآن و حدیث، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۸.

۱۹- موسوی کاشمری، مهدی، پژوهشی در اسراف، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷.

(د) سایت ها

۲۰- kowsayblog.ir